

La Baixa Amèrica Central al Museu Etnològic de Barcelona¹

Meritxell Tous Mata
Museu Etnològic de
Barcelona

El Museu Etnològic de Barcelona (MEB) custodia als seus fons més de 25.000 peces d'arreu del món; 3.000 d'aquestes peces, procedents del continent americà, pertanyen a l'època pre-colombina.

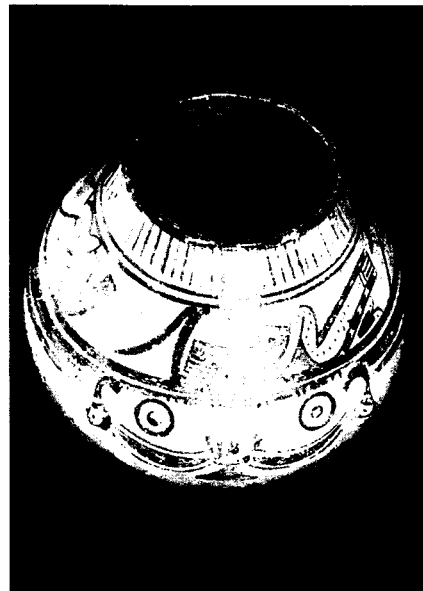
L'origen d'aquest vast fons és molt variat, donacions, dipòsits, compres i material procedent de campanyes realitzades entre els anys cinquanta i seixanta. Aquesta procedència tan variada i, en general, la manca de dades constitueixen *handicaps* importants, a la vegada que un repte per a l'investigador.

1. Què és la Baixa Amèrica Central (BAC) i com se'n planteja la lectura

Tradicionalment s'ha considerat la BAC com una zona marginal o com el pont o nexa d'unió entre les dues grans àrees culturals: Mesoamèrica i els Andes. Altres autors, també utilitzaren el model difusionista per argumentar el poblament de la zona. Tot això va comportar que a la BAC se li negués sistemàticament un desenvolupament cultural propi.

Avui en dia, gràcies a nous treballs en arqueologia, etnohistòria, lingüística, etc. realitzats a partir de la dècada dels setanta, es pot estudiar la BAC com una àrea independent amb un desenvolupament intern molt complex que no pot ésser comprès només a partir d'influències forànies. Es dona molta importància a la diversitat regional, a l'eficax adaptació al medi des d'èpoques molt antigues, als models d'interacció i als sistemes socio-polítics que s'hi varen desenvolupar. Al mateix temps, s'ha elaborat una nova terminologia que permet un apropament més exacte a la problemàtica estrictament local.²

Olla globular. Tipus Jicote polícrom, varietat màscara. Període VI (1000-1350 dC), Gran Nicoya. Ceràmica. Alçària 21,8 cm; diàmetre màxim: 24 cm. MEB 176-88. Fotografia: MEB.

També s'ha procedit a la revisió de l'antiga nomenclatura, així termes com Nicarao, Chorotega o Guetar³ tradicionalment emprats com a definidors de cultures han estat substituïts per un concepte més ampli, el d'àrea cultural com Gran Nicoya, Gran Chiriquí, etc. Igualment, la periodització més emprada, la mesoamericana, ha estat substituïda per una altra pròpia de l'àrea.⁴

Aquesta nova orientació en l'estudi de la BAC ha comportat canvis i in-

1. Aquest article mostra els objectius i la metodologia emprada, com també els resultats i les conclusions obtinguts a partir de les investigacions sobre la BAC fetes al MEB des de fa tres anys. Aquestes són incloses en un projecte més gran, la catalogació del material arqueològic de l'Amèrica pre-hispànica dipositat en aquest museu. Enguany s'editarà el catàleg redactat per Carmen Huera (directora del MEB), per la doctora Carme Fauria (conservadora del MEB) i per l'autora d'aquest article.

2. Alguns dels investigadors que més han destacat en aquest sentit són: Robert M. Carmack, Frederick W. Lange i Ramiro Barrantes.

3. Noms dels antics cacicats que els conqueridors varen trobar a la BAC.

4. Vegeu la cronologia proposada per LANGE, Frederick W. and STONE, Doris Z. (ed.), *The archaeology of Lower Central America*. Albuquerque: Ed. University of New Mexico Press, 1984.

novacions en la metodologia d'estudi tradicional, que en el nostre cas es va traduir primer en una actualització i una ampliació de les dades que acompanyaven aquestes col·leccions, i més tard ha fet possible un coneixement més exacte dels pobles que les produïren.

2. Objectius i metodologia

El primer propòsit va ser la catalogació dels objectes centro-americans del MEB a partir de les recents orientacions d'estudi.

Es va procedir a una anàlisi acurada del material a partir del coneixement d'altres objectes dipositats a institucions, per exemple al *Museo de América* de Madrid⁵ i també a partir de l'experiència adquirida en aquests temes a diversos països d'Amèrica Central. L'acurat estudi de les diferents tipologies, com també de les tècniques decoratives, iconografia i iconologia fou el primer pas per a la catalogació.

Paral·lelament s'analitzaren els diferents materials amb tècniques com la termoluminiscència i la difracció amb raigs X; També es determinaren els tipus de cocció, els desgreixants emprats, etc.

Tot això, acompanyat d'una intensa recerca bibliogràfica. No obstant això, la manca d'excavacions sistemàtiques i d'estudis comparatius, ens ha impossibilitat l'absoluta catalogació del material procedent d'àrees com el centre i l'est d'El Salvador.

El segon objectiu fou l'estudi de les cultures que varen produir aquests objectes. Tradicionalment, i a causa de la manca d'informació, aquests es prenen com a elements aïllats i es classifiquen a partir de paràmetres que, gairebé sempre, eren de caràcter estètic. Avui en dia, gràcies a nous estudis, podem incloure aquesta producció en el desenvolupament sociocultural de cada zona. Així, cadascun d'aquests objectes ens mostra un aspecte de la cultura que els va produir.

Una de les característiques més importants de la BAC és la seva diversitat cultural, ètnica i lingüística. Així, es va procedir a fer un estudi sistemàtic de cada espai. A més, a causa de la gran mobilitat dels pobles, del flux constant de productes d'intercanvi, calia una visió més generalitzada de l'àrea que englobés també les influències forànies, que arribaren a la BAC a partir de diversos canals.

Aquesta investigació precisà d'una recerca i una revisió bibliogràfica de temes específics com l'arqueologia, com també de conceptes més generals. En aquest sentit, s'estudiaren també diversos aspectes culturals dels pobles que actualment habiten la zona, ja que alguns elements són d'origen pre-colombí.

El tercer objectiu fou l'estudi d'aquells elements d'origen pre-hispànic que sobrevisqueren l'impacte de la conquesta i la seva transformació a l'època colonial. La fi del món pre-colombí a la BAC va arribar sobtadament amb la conquesta al principi de la dècada del 1520. El trobament de la cultura local amb l'occidental no va constituir mai una raó de diàleg entre ambdues parts, sinó un motiu de ruptura. No obstant això, aquest encontre va potenciar la formació d'una nova cultura mestissa que, sense ser la suma d'ambdues parts, participava en major o menor mesura de cadascuna d'elles.

Aquesta part de la investigació, a causa de les seves característiques, va necessitar un nou sistema de treball com també la utilització d'altres mètodes d'estudi, usualment emprats per l'etnohistòria. Procedirem, doncs, a revisar alguns documents de l'època, com també a la lectura i la interpretació de les obres escrites pels cronistes d'Índies.

El quart i darrer propòsit deriva del treball anterior: consistiria en l'estudi de les col·leccions d'etnografia actual per tal d'assolir una visió globalitzadora del desenvolupament cultural

dels pobles de l'Amèrica Central. Ara mateix és encara un projecte.

3. Resultats i conclusions

A) D'un total de 168 peces arqueològiques de la BAC, se'n catalogaren 143. La resta s'han inclòs en l'apartat de miscel·lània com a inclasificables a causa de la manca de dades o de trets significatius o indicadors.

De la zona del centre i est d'El Salvador hi ha un total de setze peces amb una cronologia que oscil·la des del 400 aC al 1520 dC.

De l'àrea de Gran Nicoya prové la major part del material amb un volum total de 80 objectes. La majoria pertanyen a l'acabament del període V i al període VI (800-1350 dC) (il·lustració número 1) encara que també hi ha un nombre important de penjolls en forma de destrat ornitomorfa del període IV (300 aC — 500 dC).

Del vessant atlàntic i les terres altes centrals són trenta-quatre peces. Destaquen els instruments musicals i el metate cerimonial (il·lustració número 2).

De l'àrea de Gran Chiriquí hi ha un total de tretze peces pertanyents majoritàriament al període III de Gran Chiriquí (700-1550 dC).

B) La producció lítica i ceràmica en èpoques antigues (període I al IV) és força homogènia, malgrat que existeixin diferències regionals a partir de les necessitats dels pobladors i de les matèries primeres. Aquesta «uniformitat» desapareix amb el temps com a resultat d'un procés social intern i en menor escala a conseqüència d'influències forànies.

C) Majoritàriament, els materials emprats en la producció d'objectes són d'origen local. Aquesta autosuficiència, a més d'altres factors, els va permetre gaudir d'una relativa independència econòmica, social, etc. que els va garantir una certa estabilitat a llarg termini.

Mapa de la baixa Amèrica Central en què s'assenyalen les diferents subàrees culturals d'època pre-colombina.
Fotografia: MEB.

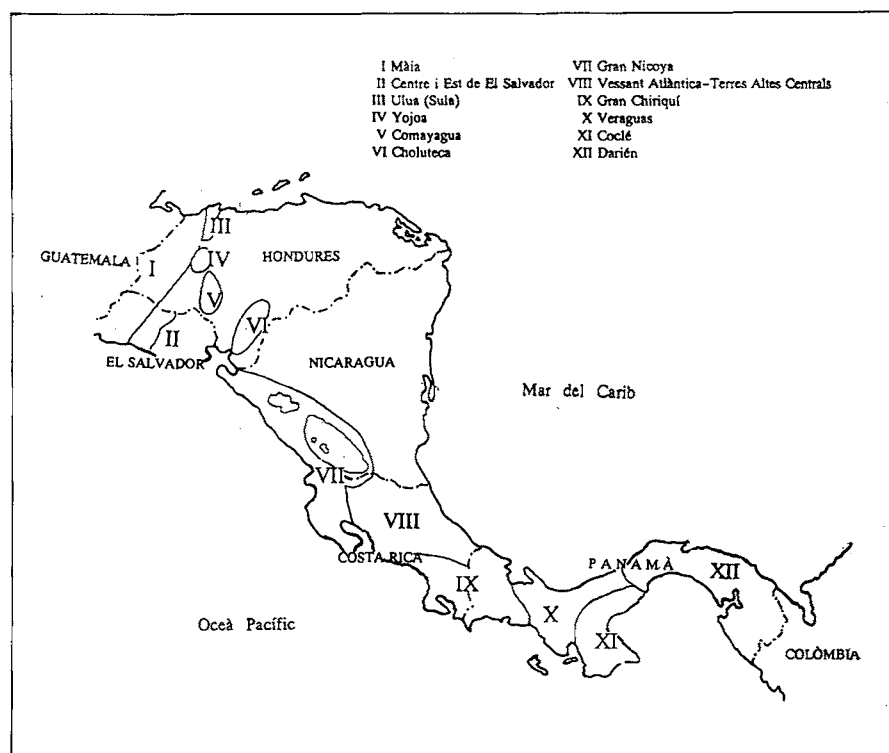
D) L'abundant presència d'artefactes per al tractament d'aliments, com també de destrals de pedra per a la tala dels boscos i neteja de la terra, indiquen que l'agricultura⁶ i la recollició de plantes silvestres constituïren una part fonamental de la dieta. Aquesta es complementava amb la caça de petits mamífers i peixos tal com ho indica la presència de puntes de fletxa i de llança.

E) La producció ceràmica es caracteritzà per la seva bona qualitat i per la gran quantitat. La ceràmica més antiga és relativament sofisticada amb decoracions de tipus plàstic. A les últimes èpoques, la ceràmica va assolir alts nivells de complexitat pel que fa a les tipologies i formes decoratives.

En algunes àrees com Gran Nicoya, aquests canvis tradicionalment s'han atribuït a les migracions del grup Nicarao.⁷ No obstant això, no s'observen alteracions importants en els dipòsits arqueològics. F.W. Lange⁸ afirma que els Nicarao s'adaptaren més als patrons indígenes locals, que aquests a les pràctiques mesoamericanes. Així, les influències del nord que es varen enregistrar a la ceràmica responien més a una selecció i a una adaptació basada en contactes informals al llarg del temps que a una dominació o imposició d'idees de caràcter puntual.

F) Encara que aquestes col·leccions no procedeixin estrictament de campanyes arqueològiques, per analogia amb altres materials sabem que la ceràmica utilitària i alguns artefactes lítics normalment apareixen en contextos habitacionals, mentre que els objectes de factura més fina formaven part dels rics aixovars funeraris que s'han trobat als grans cementiris on s'enterraven els cacics. En canvi, els camperols utilitzaven per a aquest propòsit el subòl de les seves cases.

G) En la producció ceràmica de la BAC trobem objectes de caràcter utilitari i d'elit. Morfològicament, els pri-

Metate cerimonial. Període IV (1-500 dC), vessant atlàntic — terres altes centrals (Costa Rica). Basalt. Longitud: 52,5 cm; amplada 34,6 cm; alçària 27 cm. MEB 176-93.
Fotografia: MEB.

5. Hem d'agradir la bona acollida i l'ajut ofert per la doctora Paz Cabello (directora del Museo de América de Madrid) durant les diverses estades al seu museu, on vam estudiar i contrastar el material dipositat en tots dos centres.

6. El blat de moro i la iuca foren els principals conreus; l'èmfasi en la producció de l'un o de l'altra va dependre de la regió i de l'època.

7. Grup originari del Mèxic central que formava part de la família lingüística Uto-Asteca que es desplaçà cap a Gran Nicoya sobre el 1100 dC.

8. LANGE, Frederick W. [et al.], «A New Perspective on Prehistoric Nicaragua», Frederick W. Lange [et al.] [ed.], *The Archaeology of Pacific Nicaragua*. Albuquerque: Ed. University of New Mexico Press, 1992, p. 270-271.

mers es diferencien per la seva escassa complexitat decorativa, però totes dues categories es caracteritzen per la bona qualitat tècnica; els artesans hi empraren diferents tipus de desgreixants i de coccions, a la vegada que li donaren diversos acabats segons l'ús a què es destinava la peça.

H) La ceràmica d'elit es caracteritza per la seva complexitat tipològica i decorativa. Els artesans a més d'una gran habilitat tècnica, necessitaven un cert coneixement de tipus mítico-religiós. Probablement, els mateixos sacerdots i cacics donaven les indicacions iconogràfiques necessàries per fer-la. Així, majoritàriament aquests objectes⁹ formaren part d'una extraordinària pa-

rafernàlia i es convertiren en símbols distintius del poder o l'estatus d'aquesta classe dominant.

I) El procés de sedentarització i el desenvolupament socio-polític va donar lloc a l'acumulació de riqueses i de poder per part d'una minoria. Membres d'aquestes famílies es convertiren en caps o en cacics d'unitats integrades i independents, amb variacions de grandària i de complexitat segons les zones, anomenades cacicats.

Majoritàriament, aquest tipus d'organització socio-polític és el que trobarem els conqueridors a l'Amèrica Central cap al 1520. No obstant això, altres zones es mantingueren en un nivell tribal.

J) L'escassa població¹⁰ que va sobreviure a la Conquesta, a les guerres internes dels conqueridors, a l'esclavatge, a les epidèmies, al desmembrament de les comunitats indígenes i als maltractaments i treballs als quals foren sotmesos, retingué molt poc de l'antiga cultura. No obstant això, alguns elements no s'anihilaren totalment, sinó que trobarem les fórmules necessàries per establir-se en aquella nova realitat, la Colònia.

K) Malgrat que la colònia utilitzés alguns dels elements pre-hispànics que fossin útils per al seu propi funcionament, com la figura del cacic,¹¹ el desconeixement de les cultures indígenes va permetre la supervivència d'alguns dels seus aspectes, com la llengua¹² o certes formes religioses,¹³ etc. Encara que relegats a *uso de indios* ja que no interessaven o no interferien en el desenvolupament de la colònia, varen jugar un paper molt important en la formació de la nova realitat mestissa.

M) Reconeixem en aquests pobles una lluita per aplicar i mantenir vives unes tradicions de comportament que no solament els vinculaven a la seva antiga cultura, sinó que també els asseguraven la supervivència de la seva identitat a la colònia.

Bibliografia

- ANDREWS V, E.W. *The archaeology of Quelepa, El Salvador*. New Orleans: Ed. Middle American Research Institute, Tulane University, 1976.
- BAUDEZ, C.F., [et al.] *Investigaciones arqueológicas en el delta del Diquís*. México: Ed. CEMCA i DRCSTE, 1993.
- CARMACK, R.M. [ed.] *Historia general de Centroamérica*, I. Madrid: Ed. Sociedad Estatal Quinto Centenario i FIACSO, 1993.
- CAVATRUCCI, C. [et al.] [ed.] *Centro America. Tesori d'arte delle civiltà Precolombiane*. Milano: Ed. Fabbri Editori, 1992.
- FERNÁNDEZ DE OVIEDO Y VALDÉS, G. «Historia general de las Indias, Islas y Tierra Firme del Mar Oceano». *Nicaragua en los Cronistas de Indias: Oviedo*, serie Cronistas núm. 3. Managua: Ed. Banco de América, (1549) 1976.
- GORIN, F. «Arqueología de Nicaragua». *TRACE*, 21. (1992), p. 22-35.
- LANGE, F.W., NORR, L. [ed.] «Prehistoric settlement patterns in Costa Rica», *Journal of the Stearns Anthropological Society*, Vol. 14. [Urbana-Champaign] (1982-1983), núm. 1-2.
- LANGE, F.W., STONE, D.Z. [ed.] *The archaeology of Lower Central America*. Albuquerque: Ed. University of New Mexico Press, 1984.
- LANGE, F.W. [ed.], *Costa Rican art and archaeology. Essays in honor of Frederick R. Mayer*. Colorado: Ed. University of Colorado, 1988.
- LANGE, F.W. [et al.] [ed.] *The archaeology of Pacific Nicaragua*. Albuquerque: Ed. University of New Mexico Press, 1992.
- MAGNUS, R.W., «The prehistoric and modern subsistence patterns of the Atlantic Coast of Nicaragua: a comparison». Barbara L. Stark and Barbara Voorhies [ed.], *Prehistoric coastal adaptations*. New York: Ed. Academic Press, 1978.
- PINTO SORIA, J. [ed.] *Historia general de Centroamérica*, II. Madrid: Ed. Sociedad Estatal Quinto Centenario i FIACSO, 1993.
- SHEETS, P.D. [et al.] *Arqueología doméstica en Joya del Cerén, San Salvador*, San Salvador: Ed. Ministerio de Educación, Dirección Nacional de Cultura, 1991.
- SNARSKIS, M. [et al.] *Pre-Columbian art of Costa Rica*. New York: Ed. Harry N. Abrams Inc., 1981.
- Tous, M. «La presencia de Mesoamérica en la Baja América Central». A Pilar García Jordán i Miquel Izard [ed.], *Conquista y resistencia en la Historia de América*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1992, p. 29-42.

9. En aquesta producció d'objectes d'elit també hem d'incloure les escultures de gran i de petita grandària, els objectes de jadeïta, la metal·lúrgia, etc.

10. HERRERA, Diego de. *Carta a su Majestad del Licenciado Diego de Herrera, acerca de la residencia tomada a Rodrigo de Contreras*, a Andrés Vega Bolaños [ed.] *Colección Somoza, Documentos para la Historia de Nicaragua*, IX. Madrid: 1953-1957, p. 384-386. Afirmar que originàriament la població de la Gran Nicoya era de 600.000 individus, però que l'any 1545 havia quedat reduïda a 30.000. Així, algunes zones van patir un descens de població d'aproximadament un 90 o 95%.

11. La figura del cacic va ser utilitzada com a intermediari entre la corona i la massa indígena. La seva presència va contribuir a donar una aparença de continuïtat que afavoria la pacificació a més de legitimar la nova situació.

12. L'antic nàhuatl que es parlava a algunes regions va patir un procés de transformació i adaptació del qual va sorgir l'hispano-nàhuatl. Aquest dialecte es convertí en la *lingua franca* de l'Amèrica Central i perdurà durant molts segles.

13. Encara que la població indígena va acceptar el catolicisme com a nova religió, les antigues creences no van ser abandonades totalment, la conjunció de les dues tradicions donà lloc a una religió sincrètica que satisfia tothom, encara que a partir d'interpretacions molt diferents dels mateixos fenòmens.